

**TIJORAT BANKLARIDA KREDIT OPERATSIYALARI
HISOBINI TAKOMILLASHTIRISH**

Baxronova Dilnavoz Ibodovna

AJ “Asaka”Buxoro BXM

Ekspert-Tahlil departamenti mutaxassisi

Annotatsiya: *Ushbu tezisdagi kreditlarning shakllanish sabablari, ularni kamaytirish bo'yicha amaldagi chora-tadbirlar hamda bu jarayonning bank faoliyati samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan. Shuningdek, NPL darajasining makroiqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhiti va kreditlash jarayonlariga ta'siri ilmiy asosda baholangan.*

Kredit operatsiyalarini amalga oshirishda muammoli kreditlarning yuzaga kelishi, ularning buxgalteriya hisobini xalqaro standartlari talablari asosida tartibga solishni zaruriyat qilib qo'yimoqda. Ushbu zaruriyatdan kelib chiqib, tijorat banklarida kreditlar bo'yicha to'lash va ehtimoliy yo'qotishlar zahiralarini jarayolari hisobini takomillashtirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: *bank tizimi, muammoli qarzdorlik, NPL, kredit riski, moliyaviy barqarorlik, foiz stavkalari, annuitet, differensial, avanslangan foiz.*

Kirish

Bugungi kunda Respublikamizda iqtisodiyotni rivojlantirishga yo'naltirilgan bank kreditlari hajmining oshishi, bank kreditlaridan foydalanayotgan turli mulkchilik va xo'jalik yuritish shaklidagi mijozlar miqdori ko'payishi va banklar tomonidan berilayotgan kreditlarni oqilona joylashtirish va ular samaradorligini oshirish, berilgan kreditlar hamda ular bo'yicha hisoblangan foizlarni undirib olishni ta'minlash banklar kredit portfeli ustidan doimiy nazorat qilib borish asosiy ish deb talab qilinmoqda.

Hozirgi kunda xar bir tijorat banki o'zining kredit siyosatini ishlab chiqib, munosabatlarini ushbu siyosat orqali yuritadilar Markaziy bank esa kreditlash bo'yicha umumiy ko'rsatmalar beradi. Shu o'rinda kredit liniyalari haqida to'xtalib o'tsak. Xorijiy bank amaliyotida kreditlashning ikki usuli ma'lum. Birinchi usulning ahamiyati har bir ssuda induvidual tartibda ko'rib chiqilishidadir. Kredit ma'lum maqsaddagi mablag' ehtiyojini qondirishga beriladi. Ushbu usul aniq muddatga kredit ajratishda qo'llaniladi. Ikkinchi usulda kredit bank tomonidan qarz oluvchiga oldindan belgilab qo'yilgan kredit limiti bo'yicha beriladi, bunda qarz oluvchi unga qo'yilgan to'lov hujjatini o'z vaqtida to'lash majburiyatini oladi. Kreditlashning ushbu shakli kredit liniyasi deb ataladi. Ochilgan kredit liniyasi kredit hisobiga barcha hisob-kitob pul hujjatlarini bank va mijoz o'rtasidagi shartnomaga asosan to'lash bir yilga ochiladi, ammo kredit liniyasi undan qisqa muddatga ham ochilishi mumkin. Kredit liniyasi muddati davomida mijoz bank bilan qo'shimcha kelishuvni istagan vaqtida kredit olishi mumkin. Ammo bank qarz oluvchining moliyaviy holatini zaiflashganini aniqlasa, mijozga belgilangan limit chegarasida kredit berishdan bosh tortishi mumkin.

Banklarda kredit operatsiyalarini rasmiylashtirish O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan va adliya vazirligidan ro'yxatdan o'tgan yo'riqnoma asosida amalga oshiriladi. Kreditni berish va hujjatlashtirish tartibi hozirgi paytda markazlashtirilmagan va u tijorat banki tomonidan mustaqil ravishda belgilanadi. Lekin amaliyotdan ko'rsatilishicha, kreditlashning umumiy ishlab chiqilgan tartibi hamon mavjud bo'lib, unga barcha tijorat banklari amal qiladilar. Kredit olish uchun ariza, qarzdor kredit xizmatlaridan foydalanish uchun munosib bankni tanlagandan so'ng rasmiylashtiradi va taqdim etiladi. Bunda mijoz bankning kredit salohiyati hajmini, uning passivlari, bankning ishonchlilik darajasini, bankning ta'sischi tarkibi, uning tarmoq xarakteri va u yoki bu operatsiyalarga moslashuvi va ixtisoslashuvi, shuningdek kredit bo'yicha summa, foiz va kredit

muddatlarini inobatga olishi mumkin. Bu kabi axborot manbalari sifatida ochiq muhr, shuningdek bank mijozlari bilan norasmiy shartnomasi bo'lishi mumkin.

Mavzuning dolzarbligi

Respublikamiz bank amaliyotida so'nggi yillarda berilayotgan kreditlar dinamikasi va ularni qaytarishda yuzaga kelayotgan qarzdorlik muammosi, uni yuzaga keltirayotgan omillar hamda yuzaga kelgan qarzdorlik bo'yicha tijorat banklarida shakllantirilayotgan zahiralar holati haqida biroz to'xtalib o'tish lozim. So'nggi yillarda kreditning iqtisodiyotdagi o'rni va roliga emas, balki kredit munosabatlarini tashkil etish jarayoni ham sifat jihatidan ancha o'zgardi.

Mummoli kreditlar "qoniqarsiz", "shubxali", "umidsiz" kreditlar sifatida tasniflanadi. Mummoli kreditning vujudga kelishiga asosiy asbab deb, biznes reja ko'rsatkichlarini o'z vaqtida bajarilmasligini asos qilishimiz mumkin. Chunki bugungi kunda tadbirkorlar tomonidan biznes reja tahlilida faqatgina yuqori natijalar qayd etiladi vaholanki loyihani amalga oshirish jarayonida ko'zda tutilmagan xarajatlar ham vujudga kelib bu kredit qaytarish jarayonini kechikishiga olib keladi. Muammoli kreditlarning vujudga kelishidan tijorat banklari doimiy ravishda xavotirda bo'lishi lozim, chunki muammoli kreditlarning vujudga kelishi tijorat banki uchun zarar hisoblanadi. Shuning hisobiga tijorat banklarida "umidsiz" deb hisoblangan ya'ni to'lov jarayoni 180 kundan kechikkan holatlarda ushbu kredit xatarli hisoblanadi. Ko'p holatlarda muammoli kreditlar, kredit hujjatlarining yuzagi tuzilishi, aniq maqsadda olingan kreditlarning talon-taroj qilinishi, haqiqatda amalga oshirilgan tadbirkorlikning bozor qiymati tushib ketishi, tabiiy ofatlar sababli vujudga keladi deb hisoblaymiz. Kreditlash jarayonini qonuniy amalga oshirilganida, kredit ta'minot likvidliligi tasdiqlangan holatlarda kreditning muammoli vaziyatga kelishi qiyin vaziyat hisoblanadi, chunki bu holatda korxona yoki jismoniy shaxslar garovni yo'qotishni ya'ni qimmat mulkini past narxga yutqazib qo'yishni xoxlamaydi, bu holatlarda tadbirkor hamda jismoniy shaxslarning amalga oshirgan loyihasi o'zini oqlamagani hisoblanadi, ammo har

bir tadbirkor hamda jismoniy shaxslar qanday qilib bo'lsa ham ushbu muammoni hal qilish yo'lini o'rganadi.

Kredit operatsiyalari kredit hisobvaraqlarida aks ettiriladi. Agar xarid qilingan tovarning haqini darhol to'lash lozim bo'lsa, lekin buning uchun firmaning xususiy mablag'i etmasa, bunday hollarda firmada bir martalik qarz mablag'lariga ehtiyoj paydo bo'ldi deyishadi. Bu ehtiyojni qondirish uchun "kredit yo'li ochilmagan" kredit hisobvarag'idan foydalaniladi. Bunday hisobvaraqdan kredit berish bir martalik kredit berish yo'li bilan amalga oshiriladi. Bunday kreditning har biri bo'yicha bank alohida qaror qabul qiladi. Bu shuni bildiradiki, agar kelgusida yana kredit zarur bo'lsa, mijoz rahbariyati bank talab qilgan hujjatlarning yangi to'plamini to'liq ishlab chiqishi, xuddi birinchi kredit olinganidek muzokaralar olib borishi va barcha talablar bajarishi lozim. Shuning uchun, agar kredit resurslariga ehtiyoj uzoq muddatli va takrorlanuvchan ekanligi oldindan tahlil qilinsa "kredit yo'li ochib" kredit berish to'g'risida shartnoma tuzish qulayroq bo'ladi va arzonroq tushadi.

Kredit yo'li deganda - bu mijoz bilan bank o'rtasida belgilangan summada qarzlar turkumini berish to'g'risida tuzilgan kelishuvidir. Kredit yo'lini ochishda bank tomonidan kreditlash limiti belgilanadi. Shu limit doirasida kredit berishda bank bilan qo'shimcha muzokaralar olib borish talab qilinmaydi. Kredit yo'lining ochilishi shuni bildiradiki, mijozga etkazib berilgan tovarlar va ko'rsatilgan xizmatlar uchun bank kredit summasi doirasida mijozning hisob-kitob hujjatlari bo'yicha pul to'laydi.

Takliflar

Tijorat banklarida uzoq muddatli kreditlashda loyihani moliyalashtirishni tashkil etish va amalga oshirish, investitsiya loyihadini monitoringini tashkil etish va kreditni foizlari bilan qaytarib olishda bir qator kamchiliklar ko'zga tashlanadi. Ana shu jihatdan quyidagi taklif va tavsiyalarni o'rinli deb hisoblaymiz:

-hozirgi kunda tijorat banklari uzoq muddatli kreditlardan keng foydalanib investitsiya loyihalarini moliyalashtirishni amalga oshirmoqdalar. Lekin, investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uzoq muddatga ko'pgina mablag' sarf qilishni talab qilganligi sababli barcha tijorat banklari ham loyihaviy moliyalashtirish bilan shug'ullana olmaydilar. SHunga qaramay, O'zbekistonda juda ko'plab moliyalashtirishni talab etadigan investitsiya loyihalari mavjud bo'lib, ularni amalga oshirish iqtisodiyotni rivojlantirishga, maxalliy ishlab chiqarish darajasini ko'tarishga olib keladi.

- mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarida ko'zda tutilgan loyihalarni amalga oshirish hamda aholini tadbirkorlikka jalb qilish ishlarining jadallashtirish hisobiga tijorat banklarining kreditlash bo'yicha faolligi oshgan. Bu o'z navbatida iqtisodiyotda pul taklifi va yalpi talabning sezilarli darajada oshishi hamda natijada inflyatsiya sur'atlarining tezlashishiga olib kelgan. Bunday sharoitda valyuta bozorini liberallashtirish choralariining ko'rilganligi, pul-kredit siyosatini amalga oshirishning makroiqtisodiy shartsharoitlariga sezilarli o'zgarishtirishlar kiritilganligi natijasida, bankdan tashqari pul mablag'larining bank tizimi orqali aylanish jarayonini jadallashishiga zamin yaratilgan;

-bugungi kunda istiqbolli yirik loyihalarni belgilash va amalga oshirishda jiddiy xatoliklarga yo'l qo'yilgani, xorijiy kreditlar samarasiz ishlarga sarflangani iqtisodiyot rivojiga xalaqit berayotganligi kuzatilgan. Jumladan, aholini ichimlik suvi bilan ta'minlash maqsadida oxirgi 10 yilda 17 ta loyiha doirasida 618 million dollardan ziyod xorijiy kredit mablag'lari jalb etilgan. Biroq, shuncha valyuta samarali ishlatilib, aniq natijaga erishilmagan. SHu sababdan, respublikamizda chetdan kredit va sarmoyalar olib kelish bo'yicha zamonaviy samarali tizim yaratildi va har bir kreditni aniq ishlatish yuzasidan izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda;

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, bank kreditlari buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda aniq hamda to'g'ri aks ettirish davrida aks ettiriladi. Kredit ajratilgandan so'ng kredit monitoringi o'tkazilishi ustidan nazoratni kuchaytirish. Berilgan kreditlarni monitoring qilish orqali kreditdan qanday maqsadda foydalanilayotganligi va qay darajada samaradorlikka erishilayotganligini aniqlash mumkin. Banklarda kreditni berish va undirish jarayoni yuzasidan amalga oshiriladigan ishlarni ommaga yetkazish. Yana shu yo'l bilan shubhali va umidsiz ssudalarning tasniflangan kredit hajmidagi salmog'ini qisqartirish. Banklarda yuqori likvidlikka ega bo'lgan garov obyektlaridan foydalanishni kuchaytirish. Kreditlarni undirishni kuchaytirish maqsadida bank xodimlari va mijoz o'rtasidagi aloqadorlikni kuchaytirish va mijoz o'rtasida doimiy ravishda ma'lumot olib turishni tashkil etish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayeva Sh.Z. Kredit va kreditlash amaliyoti. T.: Iqtisod-moliya, 2017-y. 368 b
2. U. Azizov, T. Karaliyev, T. Boboqulov va boshqalar. "Bank ishi" darslik. T.: "Fan va texnologiya". 2016.
3. Bektemirov A., Omonov A.A., Xaydarov Z.Sh., Niyozov Z.D. "Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish" fanidan o'quv qo'llanma. – Samarqand: SamISI, 2020.
4. Kulliev I.Y. O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining jismoniy shaxslarni kreditlash metodologiyasini takomillashtirish. I.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. -TMI, 2023. – 83 b.
5. Xo'jayev, B. (2023). Bank tizimida kredit risklarini boshqarish mexanizmlari.—Toshkent: TDIU nashriyot
6. Usmonov, A. (2022). Bank aktivlari sifati va muammoli kreditlarni boshqarishning zamonaviy yondashuvlari.—"Moliyaviy tahlil" jurnali, No2.

7.IMF (International Monetary Fund). (2024). Non-performing Loans and Banking Sector Stability: Global Perspective.—Washington D.C.

8.O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. (2025). Moliyaviy sektor rivojlanishi bo‘yicha tahliliy hisobot.—Toshkent